

In this article the binding role of the connective word “when” expressing syntactic dependence between compound sentence components is considered. It is noted that besides the connection of the adverbial clause of time with the principal clause, it also connects attributive, object, conditional and causal subordinate clauses expressing semantic shades of time.

ԱՐՅԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵԼԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРЦАХСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

1(25) 2012

ՀՏԴ 800.87 (479.249)

Հայոց լեզու, բարբառագիտություն

ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՕՐԻՆԱԶԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ
ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐՈՒՄ
(ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Ա.Յու.Սարգսյան

Լեզուն մտածողության ձև է և մտածողության նյութական դրսևորման միջոց: Եվ քանի որ բարբառը լեզվի տարածական դրսևորումն է, ուստի այն դառնում է տվյալ տարածքի հանրության մտածողության դրսևորման միջոցը: Բարբառային մտածողությունը այդ առումով ոչ միայն բանահյուսական լեզվական արտաքին միջոցը, այլև նրա ներքին պահանջն ու էությունն է: Բանահյուսական նյութերի գրառման ժամանակ խիստ անհրաժեշտ է բարբառային օրինաչափությունների պահպանումը, ինչը արտահայտում է ոչ միայն ազգագրական տվյալ շրջանի խոսվածքի առանձնահատկություններն, այլև այդ տարածքի հայերի լեզվամտածողությունը, նրանց նիստն ու կացը, կենսափոխակերպությունը: Այլապես բանահյուսական նյութը զրկվում է իր համ ու հոտից՝ ներկայանալով որպես բովանդակային միավոր:

Դժբախտաբար, պետք է ասել, որ հայ բանահյուսության մեջ հաճախ է անտեսվել այդ հանգամանքը՝ բանահյուսական բազմաթիվ ժողովածուներ տվյալ բարբառի ուսումնասիրման համար դարձնելով ոչ հուսալի աղբյուր: Հարցը մեկնաբանելու համար ներկայացնենք Ղարաբաղի բանահյուսական ժողովածուների դրվածքը:

Սկսած 1960-ական թվականների սկզբից, երբ Բահաթյան եղբայրները Շուշու և հարևան գյուղերի բնակիչներից հայ իրականության մեջ առաջինը գրառեցին հայկական հեքիաթներ, մինչև օրս Ղարաբաղի տարբեր բնակավայրերից բանահյուսական նյութեր են հավաքագրել ու հրատարակել մի շարք բանահավաքներ՝ իրենց հայրենաանվեր գործունեությամբ փրկելով դրանք կորստյան վտանգից: Հիշատակելի են Մակար Բարխուդարյանի «Պղը Պուղի» (1883), «Բարոյական առածներ» (1898), Սարգիս Իսրայելյանի «Ղարաբաղի գվարճախոս «Պղը Պուղին»» (1956), Մարգարիտ Գրիգորյան-Սպանդարյանի «Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը» (1971), Միքայել Առաքելյանի և Ռոբերտ Ղահրամանյանի «Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից» (1978), Ալվարդ Ղազիյանի «Արցախ» (Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, 1983), Լևոն Հարությունյանի «Նշխարներ Արցախյան բանահյուսության» (I մաս, 1991, II մաս, 2004, III մաս, 2007) և մի շարք այլ ժողովածուներ: Առանձնակի արժեք են ներկայացնում. «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» բազմահատորյակի V, VI, VII հատորները, որտեղ ընդգրկված են Մ.Գրիգորյան-Սպանդարյանի (V հ.), Միքայել

Առաքելյանի (VI հ.), Բահաթյան եղբայրների (հ. VII) և այլոց՝ Ղարաբաղի տարածքից գրառած հեքիաթները: Նշվածներից Մ.Բարխուդարյանի ժողովածուների լեզուն մեծապես տարբերվում է Ղարաբաղի բարբառի այժմյան վիճակից, իսկ Ս.Իսրայելյանը իր ժողովածուն հրատարակել է գրական հայերենով:

Մյուս ժողովածուները տարբերվում են բարբառային օրինաչափությունների կանոնների պահպանման աստիճանով:

Սակայն բոլոր այդ ժողովածուները հրատարակվել են բարբառային օրինաչափությունների աղավաղումներով, որոնք հանդես են գալիս լեզվական տարբեր մակարդակներում՝ հնչյունաբանական, բառապաշարային, ձևաբանական, շարահյուսական, ոճաբանական:

Հնչյունաբանական աղավաղումների գլխավոր պատճառը թերևս բարբառային տառադարձության խախտումներն են:

Հայտնի է, որ Ղարաբաղի բարբառում, բացի գրական հայերենի հնչյուններից, լայն գործածություն ունեն նաև **ա, օ, ու, գ, կ, ք, լ** հնչյունների քմային տարբերակները և **ք** նրկբարբառակերպը, որոնք անկախ հնչյուներ են, իսկ մի շարք խոսվածքներում հանդիպում են **դ, տ, թ, ձ, ծ, ց, ջ, ճ, չ** հնչյունների քմային տարբերակները և **ք** նրկբարբառակերպը, մինչդեռ դրանք ոչ միշտ են իրենց արտահայտությունը գտել վերոհիշյալ ժողովածուներում՝ փոխարինվելով գրական հայերենի համապատասխան ոչ քմային բաղաձայններով, իսկ **ք**-ն ու **ք**-ն՝ **ք**-ով:

Որոշ ժողովածուներում (հատկապես Ա. Ղազիյանի) հանդիպում ենք **ջ** բաղաձայնի գործածությանը, որը բացակայում է բարբառի հնչյունական համակարգից՝ փոխարինվելով **չ**-ով: Հաճախակի են նաև գրաբարյան ձայնեղ պայթականների և կիսաշփականների պահպանման դեպքերը, չնայած բարբառի բնիկ հայերեն բառերում դրանք ընդհանուր առմամբ վեր են ածվել խուլերի, ինչն էլ հիմք է տվել Ա.Ղարիբյանին՝ Ղարաբաղի բարբառը դասելու նրկաստիճան ձայնեղագուրկ բարբառների շարքին: Հարկ է նշել նաև, որ ոչ միշտ է պահպանված գաղտնավանկ **ք**-ի տառադարձումը:

Բառապաշարային մակարդակում բարբառային օրինաչափությունների աղավաղումները հիմնականում պայմանավորված են բարբառային և փոխառյալ բառերի փոխարեն գրական լեզվի բառերի գործածությամբ: Ժողովածուներում հաճախ ենք հանդիպում բազմաթիվ գրական բառերի, որոնք բարբառում ընդհանրապես գործածական չեն, ինչպես՝ **անգամ, բոլորովին, գեղեցիկ, գուցե, նրկատասարդ, զարթնել, թեկուզ, հետո, ձկնորս, սեղան, սրամիտ, փողոց** և այլն:

Քիչ չեն նաև քերականական օրինաչափությունների խախտումները: Գրեթե բոլոր ժողովածուներում նկատելի են բացառական և գործիական հոլովածների գրականաձև գործածություններ, մինչդեռ բարբառում համատարած բացառականը կազմվում է ոչ թե **-ից, -ուց**, այլ **-ան**, իսկ գործիականը՝ ոչ թե **-ով**, այլ **-ալ** վերջավորությամբ:

Բարբառում դասական թվականները սովորաբար կազմվում են փոխառյալ **-ինքի** ածանցով, սակայն բանահավաքները շատ դեպքերում նախապատվությունը տալիս են գրական հայերենի **-որդ, -նորդ** ածանցներով կազմություններին, որոնք Ղարաբաղի խոսվածքներում ունեն հազվադեպ գործածություն:

Հաճախակի են օժանդակ բայի եզակի ներորդ դեմքի **է**-ով կազմությունները, մինչդեռ բարբառում պետք է լինի **ա՝ տաալ ա, խրմալ ա:**

Գրականացման արդյունք է նաև **առանց** կապի տրականով հոլովառությունը, մինչդեռ բարբառում օրինաչափ է ուղղականով հոլովառությունը՝ **առանց տղղա, առանց մարթ, առանց հար:**

Նման աղավաղումները, մեր կարծիքով, պայմանավորված են մի շարք գործոններով:

1. Բանահավաքները, կարևորելով բանահյուսական նմուշների բովանդակային կողմը և բարբառի գիտական քննումը նպատակ չհամարելով, առաջնորդվել են բանահյուսական ժառանգությունը ընթերցող լայն շրջաններին հասու դարձնելու սկզբունքով: Այդ մասին նշված է որոշ ժողովածուների առաջաբաններում և ծանոթագրություններում:

2. Բանահավաքները, բավարար չափով չտիրապետելով տվյալ խոսվածքի նրբություններին, դրանք հարմարեցրել են գրական հայերենի կամ մայրենի խոսվածքի առանձնահատկություններին: Թերևս բազմաթիվ նյութեր գրառվել են վերհիշելով, որի դեպքում գրառողը հանդես է եկել նաև որպես բանասաց:

3. Հաճախ նյութը հնչյունաքերականական օրինաչափությունների խախտումներով են ներկայացնում նաև բանասացները՝ ձգտելով այն գրականացնել:

4. Որոշ դեպքերում էլ խախտումների պատճառները տեխնիկական են՝ պայմանավորված բարբառային տառադարձությամբ նյութերի տպագրության դժվարություններով:

Այսպիսով, բանահավաքչական գործընթացում խիստ անհրաժեշտ է բանագետ-բանահավաք-բարբառագետի համատեղ աշխատանքը, ինչը հնարավորություն կտա հստակորեն ներկայացնել նյութը՝ բարբառը ծառայեցնելով բանահյուսությանը և հակառակը: Ներկա դարաշրջանում առավել, քան երբևէ, դա կարևոր է, քանի որ հայերենի բարբառները գտնվում են վերացման եզրին, և դրանց հետագա ուսումնասիրությունները գերազանցապես պետք է հիմնված լինեն գրառված նյութերի վրա:

Գրականություն

1. Ադելա (Սարգսյան Ա.), Սընտրու լիզնա, լափու վա տամ, Ստեփանակերտ, 2003:
2. Բարխուդարյան Գ., Բարդյական առածներ, Թիֆլիս, 1898:
3. Բարխուդարյան Մ., Պըլը Պուդի, Թիֆլիս, 1883:
4. Դադայան Խ., Դադայան Ա., Վարանդայի ժողովրդական գրականությունից, «Ազգագրական հանդես», գգ. 17, 18, 19, Թիֆլիս, 1908-1910:
5. Իսրայելյան Ս., Ղարաբաղի զվարճախոս Պըլը Պուդին, Երևան, 1956:
6. Լեոնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը (գրառումը, բնագրի պատրաստումը և ծանոթագրությունները Մ. Գրիգորյան-Սպանդարյանի), Երևան, 1971:
7. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 5, 6, 7, Երևան, 1966, 1973, 1979:
8. Ղազիյան Ա., Արցախ, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն», հ. 15, Երևան, 1983
9. Ղահրամանյան Կ., Օջախի գիրք. Նշխարներ, Երևան, 1978, N 9:
10. Ղարաբաղի ժողովրդական ջրօրհնյաց երգերից (գրի առավ Դ.Վ.), «Արարատ», 12, Վաղարշապատ, 1895:
11. Մելիք-Շահնագարյան Կ., Առակներ Ղարաբաղի բարբառով, «Հանդես ամսօրյա», Վիեննա, 1930:
12. Մելիք-Շահնագարյան Կ., Հանելուկներ Ղարաբաղի լեզվով, «Հանդես ամսօրյա», 1932
13. Մելիք-Շահնագարյան Կ., Տմբլաչի Խաչան, (Ձուռնա-տմբլա), գիրք Ա-Բ, Վաղարշապատ, 1907-1908:
14. Նմուշներ Լեոնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից (կազմողներ՝ Մ., Առաքելյան, Ռ., Ղահրամանյան), Երևան, 1978:
15. Նշխարներ Արցախի բանահյուսության (ժողովեց, կազմեց և ծանոթագրեց Լ.Հարությունյանը), Երևան, 1991, 2-րդ մաս, Ստեփանակերտ, 2004, 3-րդ մաս, Ստեփանակերտ, 2007:

Важность сохранения диалектических закономерностей в фольклорных сборниках
(на примере Карабахского диалекта)

А.Ю.Саргсян

Резюме

В статье представлены нарушения диалектических закономерностей в фольклорных сборниках на примере Карабахского диалекта. Автор подчеркивает важность сохранения диалектических закономерностей, в частности транскрипции в фольклорных сборниках, что обеспечит надежность подобных источников при исследовании армянских диалектов. Одновременно рассматриваются факторы, обуславливающие искажения диалектических закономерностей.

The importance of preserving dialectal regularities in folklore collections
(on the example of Karabagh dialect)

A.Yu.Sargsyan

Summary

The article presents breaches of dialectal regularities in folklore collections on the example of Karabagh dialect. The author considers importance of preserving dialectal regularities, in particular preserving transcription in folklore collections, which will result in trustfulness of similar collections in the study of Armenian dialects. Simultaneously, the article regards the factors determining the distortion of dialectal regularities.